

Jurgita Kerevičienė
 Vilniaus universitetas, Lietuva

DAUGIAKALBIAI FILMAI: TURINIO PERTEIKIMAS LIETUVOS KURTIEMS ŽIŪROVAMS

Santrauka. Daugiakalbystės klausimas dažnai kyla audiovizualinio vertimo kontekste, kai diskutuojama apie daugiakalbių filmų dubliavimą, subtitravimą ar užklotinį vertimą. Minėtasis aspektas taip pat nepraranda reikšmės subtitruojant daugiakalbius filmus kurtiesiems ir neprigirdintiesiems. Pasitelkus šį vertimo būdą, audiovizualinio produkto turinys kurtiesiems perteikiamas taikant specialų audiovizualinio vertimo instrumentą – tikslinės auditorijos reikmes atitinkančius specialius redaguotus subtitrus (SKN). Šiuo atveju be perteikiamo dialogų teksto subtitruose turi būti įtraukta papildoma informacija, padedanti negirdintiesiems suprasti užkadrines neverbalines ir verbalines garsines užuominas, patį filmo turinį, kuriamą nuotaiką, veikėjų išgyvenamas emocijas ir į siužetą įterptų užsienio kalbų vaidmenis. Šio straipsnio tikslas – įvertinti daugiakalbystės strategijas Lietuvos kūrėjų filmų subtitruose, skirtuose kurtiesiems ir neprigirdintiems žiūrovams. Tiriamosios medžiagos analizei buvo pasirinkti trys Lietuvos režisierių sukurti daugiakalbiai filmai: „Kai apkabinsiu tave“ (2010, rež. K. Vildžiūnas), „Kaip mes žaidėme revoliuciją“ (2011, rež. G. Žickytė) ir „Stebuklas“ (2017, rež. E. Vertelytė). Teorinėje straipsnio dalyje pristatomos užsienio autorių (De Higes-Andino ir kt., 2013, 2014, Szarkowska & Żbikowska & Krejtzas, 2013, 2014) siūlomos daugiakalbių filmų pritaikymo strategijos, aptariamoms Lietuvos mokslininkų išvalgos bei nagrinėjami Lietuvos kūrėjų filmuose naudoti negirdintiems žiūrovams daugiakalbystę padedantys atskleisti praktiniai principai. Atliekant daugiakalbystės perteikimo tikslinei auditorijai analizę, buvo taikytas deskriptyvinis-analitinis metodas, o įvertinant kurčiųjų reikmes – kiekybinę gautų duomenų analizę. Tyrimas atskleidė, kad Lietuvos kūrėjų filmuose daugiakalbystės perteikimas kurčiųjų auditorijai yra kūrybiškumo reikalaujantis procesas. Įprasta tirtų daugiakalbių filmų praktika yra kitakalbį tekstą išversti ir jo lietuvišką turinį pateikti standartiniais subtitrais. Kalbant apie daugiakalbystės aspektų perteikimą kurtiesiems, pastebėta: nors įprasti standartiniai subtitrai daugiakalbio filmo turinį iš dalies ir atskleidžia, be papildomų subtitrų informacija apie pačią daugiakalbystę, jos ypatumus lieka neprieinama. Tam reikėtų parengti specialius redaguotus subtitrus – SKN (subtitrus kurtiesiems ir neprigirdintiesiems), tačiau Lietuvoje tai yra nedažna praktika.

Pagrindinės sąvokos: audiovizualinis vertimas; daugiakalbystė; subtitravimas; subtitravimas kurtiesiems ir neprigirdintiesiems (SKN).

Įvadas

Šiandienis pasaulis tampa vis atviresnis vykstantiems pokyčiams: tautų mobilumui, socialinių grupių identiteto pripažinimui, kūrybinių minčių drąšioms ir netikėtiems polėkiams, griežtai nevaržant laiko ir fizinio atstumo

spartesniam technologijų įsiliesimui į kasdienę veiklą ar bendravimo ir darbo aplinką. Menu, kaip tokio gyvenimo atspindžiu, taip pat diskutuojama šiomis temomis, keliami rūpimi socialiniai klausimai, perteikiamos kylančios problemos, atskleidžiami pokyčiai, augančios bendravimo ir bendradarbiavimo tendencijos. Vis plačiau diskutuojant apie audiovizualinio meno ir sukurtų produktų prieinamumo kurtiesiems ir neprigirdintiesiems teises ir galimybes, šiame kontekste didelę svarbą įgauna į minėtų klausimų sprendimą orientuotas audiovizualinio (toliau AV) vertimo būdas – subtitravimas kurtiesiems ir neprigirdintiesiems (SKN). Vertėjai, vadovaudamiesi audiovizualinių kūrinių perteikimo šiai fizinių galimybių tikslinei grupei siūlomomis gairėmis, nustatytomis metodikomis bei taisyklėmis, gana sėkmingai pritaiko filmus ir spektaklius. Pastaruoju metu AV produktuose dėl įvairių priežasčių ryškėja globalizacijos atspindžiai, tai yra, į siužetus vis dažniau įtraukiami veikėjai, bendraujantys keliomis užsienio kalbomis. Tokį daugiakalbį AV turinį nesudėtinga perteikti įprastai auditorijai, tačiau atskleisti šį aspektą negirdintiems žiūrovams tampa dideliu iššūkiu, iš vertėjo reikalaujančiu kūrybiškų sprendimų.

Šio straipsnio tikslas – įvertinti tokios daugiakalbystės perteikimo ribotų klausos galimybių žmonėms strategijas Lietuvos kūrėjų filmuose. Teorinėje dalyje trumpai pristatomas subtitravimas kaip vienas iš pagrindinių audiovizualinio vertimo būdų, leidžiančių AV turinį padaryti suprantamą tikslinei grupei. Vėliau pateikiama daugiakalbio filmo samprata, skiriamieji bruožai, apžvelgiamos AV kūriniuose pasitelktų užsienio kalbų atliekamos funkcijos ir jų realizavimas subtitrais. Toliau glaustai pristatomos Lietuvos ir užsienio mokslininkų įžvalgos, aptariančios daugiakalbystės AV produktuose pritaikomumo strategijas. Praktinėje dalyje, pasitelkus deskriptyvinį-analitinį tyrimo metodą, nagrinėjamos daugiakalbių filmų pritaikymo kurčiųjų auditorijai strategijos bei teiktini tokio AV teksto vertimo variantai. Be to, įvertinus Lietuvos kurčiųjų reikmes ir jų siūlomas taikytinas strategijas, atskleidžiančias daugiakalbystę, apžvelgiami anketavimo metu surinkti duomenys. Pačiam tyrimui buvo parinkti šiuolaikinių Lietuvos filmų režisierių darbai: „Kai apkabinsiu tave“ (2010, rež. Kristijonas Vildžiūnas), „Kaip mes žaidėme revoliuciją“ (2011, rež. Giedrė Žickytė) ir „Stebuklas“ (2017, rež. Eglė Vertelytė).

Daugiakalbystės aspektus AV kūrinuose tyrė nemažai užsienio mokslininkų, kaip antai, daugiakalbystės ir daugiakalbio teksto sampratą moksliniuose straipsniuose plačiai pristatė D. Delabastitas & R. Grutmanas (2005), Ch. Wahlis (2005), daugiakalbystės apraiškas, iškilusias problemas bei taikomus sprendimus, pasitelkus įvairius AV vertimo būdus, nagrinėjo M. Baldo (2009), L. Bleichenbacheris (2008), A. Egoyanas ir I. Balfouras (2004), G. D. De Bonis (2015), J. D. Díaz Cintas (2011, 2021), C. Heissas (2004), E. Sanz Ortega (2011) ir kt. Lietuvos audiovizualinio vertimo srities mokslininkai irgi nemažai dėmesio skiria šioms AV kūrinuose pastebimoms daugiakalbystės tendencijoms ir AV vertime taikomiems metodams (Alosevičienė (2020); D. Satkauskaitė & A. Kuzmickienė (2016), (2020) ir kt.). Vis dėlto, nagrinėjama tema išlieka aktuali, kadangi nėra atlikta pakankamai mokslinių tyrimų, susijusių su daugiakalbystės atskleidimo aspektais verčiant filmus ir spektaklius kurtiesiems bei nerigirdintiesiems. Apie daugiakalbystės perteikimo būdus subtitrais, skirtais tikslinės grupės žiūrovams, diskutavo tik keletas mokslininkų – A. Szarkowska & J. Żbikowska & I. Krejtzas (2013, 2014) ir J. Kerevičienė & M. Urbonienė (2017). Tad šiame straipsnyje ne tik aptariami AV vertimo būdai, leidžiantys daugiakalbystės aspektus atskleisti tikslinei auditorijai, bet taip pat apžvelgiami Lietuvos kūrėjų filmuose pastebėti šių aspektų perteikimo variantai.

Subtitravimas kaip filmų prieinamumo žmonėms su klausos negalia priemonė

Subtitravimas, kaip vienas iš pagrindinių audiovizualinio vertimo būdų, gali būti siejamas su AV kūrinių pritaikomumu tikslinei auditorijai verčiant iš originalo kalbos į vertimo kalbą arba iš tos pačios kalbos sakininės formos į rašytinę (Kerevičienė & Astrauskienė, 2020, p. 150). Audiovizualinio vertimo objektu tampa AV kūrinys, kaip sudėtingas daugiasluoksnis semiotinis tekstas, sudarytas, anot P. Zabalbeascoas (2008, p. 24), iš lygiaverčių bei vienodai svarbių verbalinių, neverbalinių, garso ir vaizdo elementų kombinacijų, kuriose šie komponentai suvokiami kaip iš esmės vienas kitą papildantys ir todėl neatskiriami, siekiant atskleisti komunikacijos situaciją.

Todėl AV vertime svarbu išlaikyti sinchroniją tarp teksto, garso ir vaizdo; tai yra, turi būti sukurtas aiškus prasminis ryšys tarp žodinių ir nežodinių AV kūrinio dalių, atskleidžiančių perteikiamas mintis, pasakojamą turinį (Kerevičienė & Astrauskienė, 2021, p. 150). Tokia sinchronija AV kūrinuose yra svarbi visiems žiūrovams, taip pat ir tiems, kurie negali išgirsti ar išvysti tam tikrų AV kūrinio elementų.

AV vertime subtitravimo būdu sakytinė originalo kalba pateikiama rašytine verstine kalba ekrano apačioje ir apima pasirodančius diskurso elementus (laiškus, įvairius užrašus, piešinius ant sienų, dedikacijas, plakatus ir kt.), taip pat visą informaciją, esančią garso takelyje (dainas) (plg. Díaz Cintas & Remael, 2007, p. 8). Kadangi negirdintieji suvokia verbalinius ir neverbalinius *vaizdo* komponentus, modifikuotas subtitravimo būdas gali padėti AV turinį padaryti prieinamą tikslinei auditorijai. Siekiant to, kurtiems ir neprigirdintiems žiūrovams yra kuriami specialūs redaguoti subtitrai (SKN). Savo forma jie panašūs į standartinius subtitrus, nes filmo dialogų rašytinis tekstas pateikimas ekrano apačioje, taikomas toks pats teksto dydis, šriftas, spalva bei vienos ir (ar) dviejų eilučių subtitrų formatas. Vertimo procese šie subtitrai gali būti kuriami arba ta pačia kalba, kuria girdimas originalus tekstas (*intralingvistiniai subtitrai*), arba iš užsienio (originalo) kalbos versto teksto varianto (*interlingvistiniai subtitrai*). Vis dėlto, nuo standartinių subtitrų SKN skiriasi tam tikrais specifiniais pridėtiniais komponentais. Visų pirma, be tekstinių subtitrų tam tikrose ekrano vietose pridedami papildomi subtitrai, apibūdinantys ir atskleidžiantys garsinę situacijos ar siužeto informaciją: epizodo muzikinį foną, jo kuriamą nuotaiką, aplinkos garsus, kalbėjimo būdą, veiksmų sukeltą triukšmą ir pan. Vadinasi, SKN gali būti apibūdinami kaip kompleksinis AV vertimo būdas, apimantis ne tik tekstinius subtitrus, bet kartu ir sukurtus papildomus subtitrus kaip tam tikras garsinės informacijos nuorodas, AV turinio atžvilgiu tikslinei auditorijai padedančias aiškiai ir išsamiai atskleisti AV kūrinį. Kita vertus, SKN atveju gali skirtis tekstinių subtitrų struktūra. Pagal užsienio vertėjų siūlomas rekomendacijas čia taikomos įvairios metodikos, susijusios su kalbančių veikėjų identifikavimu, kalbėjimo būdo perteikimu, ypač tais atvejais, kai nėra aiškiai matomas kalbantis personažas ir vizualiai sudėtinga suprasti kalba reiškiamas jo emocijas ir kalbėjimo manierą. Dėl įtrauktų papildomų nuorodų dažnai

padidėja tekstinio subtitro apimtis, todėl SKN atvejais gali būti formuojamos trys eilutės, padidintas tekstinių ženklų (simbolių) skaičius. Tad subtitrai kurtiesiems ir neprigirdintiesiems formos, teksto apimties, eilučių skaičiaus aspektais, pozicijomis ekrane gali skirtis nuo įprastų subtitrų¹. Vis dėlto, pastebėta, kad be minėtų komponentų į filmą dar įtrauktas ir daugiakalbystės aspektas iš AV vertėjo ir subtitruotojo pareikalauja papildomų žinių, įgūdžių bei kūrybinių sprendimų kompleksinį AV turinį perteikti tikslinei auditorijai.

Daugiakalbystės atspindžiai subtitruose

Daugiakalbystė plačiaja prasme suprantama kaip kalbinis reiškiny, kai tam tikromis situacijomis ar kontekstais paraleliai bendraujama keliomis kalbomis ar kalbų atmainomis. Jai įvardyti kartais pasitelkiami ir sinoniminiai terminai: daugiakalbiškumas, multilingvizmas, poliglotizmas ir kt. AV kontekste skiriamuoju daugiakalbio filmo bruožu taip pat pabrėžiama kelių kalbų derinio komunikacija, vykstanti visuomenės ir individo plotmėje (Wei, 2013, p. 26) arba dialogo ir naratyvo lygiu (Dwyeris, 2005, p. 296). Toks daugiakalbis bendravimas gali būti tiek intrakalbis, tiek ir interkalbis darinys, kai vartojamos tos pačios kalbos dialektai, sociolektai, užsienio kalbų akcentai, senosios, dirbtinės kalbos, gestų kalba ir pan. (Alosevičienė, 2020, p. 149). Pagal tematiką, Ch. Wahlis (2005) pastebėjimu, daugiakalbystės reiškiniai, atliekantys stilistinę, estetinę, politinę ar pasakojamąją (diegetinę) funkcijas, dažniausiai įtraukiami į filmus, atskleidžiančius imigrantų, giminytės ar vedybų su kitų kraštų partneriais situacijas arba nagrinėjančius egzistencinius, globalizacijos klausimus, įtaigiai perpasakojančius istorinius įvykius ir pan. Kaip rašoma UNESCO Statistikos instituto informaciniame pranešime (2012, p. 12), šiuolaikiniai režisieriai „vis dažniau į filmų kuriamus siužetus įtraukia kultūriniais pokyčiais pasižymintį šiuolaikinį kontekstą, pasakojantį apie valstybines sienas kertančius pabėgėlius, nagrinėjančių žmonių vartotojiškumo ir kultūros klausimus“. Vis dėlto, skiriamuoju bet kurios tematikos ar žanro daugiakalbio filmo bruožu išlieka nuoseklus dviejų ar daugiau kalbų vartojimas bei jų vaidmuo filmo pasakojime. Be to, kaip

¹ Plačiau apie SKN sampartą, skiriamuosius bruožus bei kūrimo principus žr. J. Kerevičienė & L. Niedzviegienė, 2022).

teigia J. Díaz Cintas (2011, p. 220), daugiakalbiuose filmuose ypač atkreiptinas dėmesys į vartojamų kalbų kiekybinį ir kokybinį aspektus; tai yra, kiek skirtingų kalbų ir koku dažnumu jos skamba filmo dialoguose bei kokią funkciją atlieka AV kūrinyje. Nors skirtingose filmų tematikose kalbų skaičius gali varijuoti, svarbu, kad jos būtų vartojamos nuosekliai (nefragmentiškai) ir padėtų auditorijai pajusti daugiakalbių situacijų tikroviškumą.

Audiovizualinio vertimo kontekste vertėjai neturėtų nukrypti nuo filme plėtojamų tematikos, todėl svarbu pasitelkti tinkamus vertimo būdus ir taip atskleisti į siužetą įtrauktų kalbų vaidmenį. Subtitruojant daugiakalbius filmus, galimi du variantai: arba sukurti į tikslinę kalbą išverstų dialogų vienakalbius subtitrus, neišskiriant daugiakalbystės aspektų; arba, pasitelkus kūrybinius metodus, parengti daugiakalbius subtitrus su įtrauktų užsienio kalbų dialogais. Sprendimą dažnai lemia filme parinktų kalbų atliekamos funkcijos, jų kompleksiskumas, sąsajos su perteikiamu siužetu ir pati tikslinė auditorija bei jos gebėjimas suprasti daugiakalbius dialogus. Pasirinkus pirmąjį – vienakalbių subtitrų – variantą, daugiakalbis turinys subtitruose nenukenčia, nes, J. Diaz Cintas (2021, p. 82) pastebėjimu, kartu su subtitrais paliktas originalios kalbos ar kalbų garsinis takelis suteikia auditorijai galimybę atpažinti garsinius sakomų daugiakalbių dialogų variantus. Tokiais atvejais, matydami subtitruose užrašytą išverstą dialogo tekstą ir girdėdami skirtingų kalbų kombinacijas, žiūrovai puikiai identifikuoja daugiakalbystės reiškinį ir suvokia kalbomis perteikiamą turinį. Pasitaiko situacijų, kai ir patys filmų kūrėjai, įvertinę tikslinės auditorijos potencialius kalbinius gebėjimus bei pabrėždami į filmą įtrauktų kalbų reikšmingumą, specialiai kuria subtitrus su išverstais užsienio kalbų dialogų fragmentais. Kitas daugiakalbių filmų subtitravimo variantas – kai kuriami daugiakalbiai subtitrai iš vertėjų ir subtitruotojų reikalauja nemažai išmonės ir novatoriškų sprendimų. I. De Higes-Andino ir kt. (2013, p. 139; 2014) pastebi, kad dažniausiai tokiu atveju taikomos grafinės daugiakalbių subtitrų kūrimo strategijos, tokios kaip *iš užsienio kalbų versto subtitruoto teksto žymėjimas kursyvu; spalvinis atskirų kalbų dialogo žymėjimas; intralingvistiniai subtitrai* – sakomos kalbos transkribuotas variantas; *neversto kalbos teksto perteikimas subtitrais su skliausteliuose įterpta kalbos identifikavimo nuoroda*. Tačiau nė viena iš

paminėtų strategijų nėra universali, visos turi savų privalumų bei trūkumų; pavyzdžiui, subtitruose kursyvu žymėti dialogai gali būti painiojami su užkadrinės (angl. *off screen*) garsinės informacijos žymėjimu arba sudėtinga parinkti tinkamą būdą, kai subtitre reikia išskirti to paties veikėjo vienu metu skirtingomis kalbomis sakomą tekstą ir pan. Todėl vertėjui ir subtitruotojui svarbu įvertinti į filmą įtrauktą daugiakalbystės aspektų vertę, paskirtį bei tikslinės auditorijos gebėjimus tai suvokti.

Pasitaiko atveju, kai vertėjai subtitruose išverčia tik pagrindinės kalbos dialogus, o kitomis kalbomis sakomas tekstas lieka neišverstas ir nesubtitruotas. J. Diaz Cintas (2021, p. 84) pastebėjimu, daugiakalbystės perteikimo atžvilgiu tokia praktika nebūtų nuostolinga, nes, kaip minėta, subtitravimas yra AV vertimo būdas, kai kūrinio prasmė generuojama pasitelkiant visas filmo semiotines sistemas, ne vien tik verbalinės informacijos vertimą. Tuomet visiškai pasikliaujama auditorijos kalbinėmis žiniomis ir gebėjimu suprasti siužeto turinį iš kitų filmo naratyvą kuriančių priemonių, kaip antai, kameros pozicijos, mizanscenų, geografinės lokacijos, gestų bei veido išraiškos, neverbalinių ženklų, paskojimo logikos ir pan. Pavyzdžiui filme *Laisvas pasaulis* (rež. K. Loachas, 2007) be anglų kalbos bendraujama dar penkiomis kalbomis ir paties filmo kūrėjo sumanymu daugiakalbiai dialogai nebuvo nei verčiami, nei subtitruojami. Turinio suvokimas buvo paliktas žiūrovų interpretacijai bei gebėjimui patiems „išsiversti“, kas sakoma, pasitelkus ne vien kalbinę informaciją. Tokį daugiakalbio AV teksto vertimą lėmė filmo kūrėjų siekis atskleisti realiomis situacijomis imigrantams išskylančias tikroviškas komunikacijos problemas (Diaz Cintas, 2021, p. 83). Vis dėlto, mokslininkų pastebėjimu, ši kitomis kalbomis sakomų dialogų nevertimo strategija turinio supratimo prasme yra efektyvi tik tais atvejais, kai žiūrovams yra iškalbūs kiti semiotiniai komponentai: gerai girdima garsinė informacija, aiškus kontekstas, ryškūs vaizdiniai elementai ir pan. Tuomet, kaip rodo atlikti recepcijos tyrimai, didžiajai žiūrovų daliai nekyla sunkumų suprasti neverstą daugiakalbį turinį (plačiau Krämeris & Duran Eppler, 2018).

Tačiau reiktų pabrėžti, kad minėtosios subtitravimo strategijos yra tinkamos girdinčiai ir matančiai auditorijai. Kadangi daugiakalbystės elementai ir jų funkcijų perteikimas AV kūrinuose turėtų būti prieinami

visiems žiūrovams, užsienio mokslininkai ir praktikai, įvertinę įvairių tikslinių grupių auditorijos fizines galimybes, siūlo taikyti kitokias daugiakalbių filmų turinio perteikimo strategijas. Šiame straipsnyje toliau apžvelgiami daugiakalbių filmų pritaikymo kurtiesiems žiūrovams aspektai bei daugiakalbio siužeto perteikimo strategijos, efektyviai naudojamos užsienio subtitravimo praktikoje.

Daugiakalbystės perteikimo kurtiesiems gairės

C. O'Sullivan (2011) pastebėjimu, filmų kūrėjai savo tikslinę auditoriją sukurtai AV medžiagai įprastai laiko vietinės šalies ar kultūros žiūrovus, be papildomų pastangų gebančius suprasti perteikiamą AV turinį. Pavyzdžiui, jei filmas kuriamas Holivude, jis pirmiausia skirtas girdinčiųjų angliškai kalbančių amerikiečių auditorijai. Vėliau, planuojant filmą platinti kitose šalyse, turinys peržiūrimas, pritaikomi ir tikslingai išverčiami filmo dialogai, kad kūrinys tapačiai būtų perteiktas kitai, vadinamajai, antrinei auditorijai. Dar kartą turinio perteikimo aspektai peržiūrimi, kai filmą ketinama skirti kurtiesiems ir neprigirdintiems. Tad, galima teigti, kad vyksta to paties filmo adaptavimas jau tretinei auditorijai (Szarkowska ir kt., 2014, p. 276). Daugiakalbystės atveju, filmų kūrėjai irgi dažniausiai turi omenyje tik pirminę auditoriją ir svarsto, kuriuos užsienio kalbos intarpus išversti, kurių prasmę perteikti vaizdo ar garso elementais, o ką palikti kaip originalios kalbos faktą. Tai įvertinus, filmo kūrimo procese parengiami vadinamieji išankstiniai subtitrai (angl. *pre-subtitles*) su dialogų fragmentais, išverstais iš užsienio kalbų. Tokie filmai su išankstiniais subtitrais, anot C. O'Sullivan (2011), įprastai net neturi „originalios“ nesubtitruotos versijos (p. 81). Tolesniais etapais, kai filmą ketinama platinti kitose šalyse, atliekamas vėlesnis subtitravimas (angl. *post-subtitling*); tai yra, filmų dialogai išverčiami ir tikslinės šalies auditorijai parengiami verstos kalbos tekstiniai subtitrai (Szarkowska ir kt. 2014, p. 276). Kurtiesiems ir neprigirdintiems žiūrovams retais atvejais filmų kūrėjai dar kartą specialiai pritaiko subtitrus. Paprastai, AV medžiaga paliekama su vėliau parengtais (angl. *post-subtitles*) interlingvistiniais subtitrais, skirtais girdintiems žiūrovams. Užsienio mokslininkai vis dėlto rekomenduoja atkreipti dėmesį, kad tokie standartiniai

interlingvistiniai subtitrai ne visada tinkami klausos sutrikimų turintiems žiūrovams ir gali tapti kliūtimi suvokti AV turinio reikšmes, perteikiamas į filmą įtrauktomis užsienio kalbomis. A. Szarkowska su bendraautorėmis (2013, p. 276–277) kurtiesiems ir neprigirdintiesiems rekomenduoja taikyti specialias daugiakalbystės įtraukimo į subtitrus strategijas:

- *Originalios kalbos varianto perteikimo strategija* (angl. *Vehicular matching*). Anot mokslininkų, taikant šią daugiakalbystės perteikimo strategiją, subtitruose nurodomas tik girdimos užsienio kalbos transkribuotas variantas, pvz., „Bonjour“, „Schön“.
- *Vertimo kalbos kartu su originalios kalbos nuoroda strategija* (angl. *Translation together with explicit attribution*). Taikant šią strategiją, užsienio kalba girdimas tekstas yra išverčiamas ir skliausteliuose pateikiama tos užsienio kalbos nuoroda, kaip antai, „(PRANCŪZIŠKAI) Laba diena“, „(VOKIŠKAI) Gražu“.
- *Vertimo kartu su spalvų žymėjimu strategija* (angl. *Translation and colour-coding*). Ši strategija siejama su spalviniu užsienio kalbų žymėjimu; tai yra, girdima užsienio kalba išverčiama subtitruose, užrašoma tos kalbos nuoroda ir verstinis tekstas pažymimas kokia nors spalva. Filme išlaikomas nuoseklus šia kalba užrašyto teksto spalvinis žymėjimas; pavyzdžiui, jei prancūzų kalbos tekstui priskiriama raudona spalva, subtitruose visi iš šios kalbos išversti dialogai bus pažymėti raudonai, pvz., „Laba diena“. Arba, jei vokiečių kalbai bus paskirta mėlyna spalva, tai iš vokiečių kalbos išverstas tekstas bus žymimas mėlynai.
- *Kalbų nurodymo strategija* (angl. *Explicit attribution*). Pagal šią strategiją subtitruose tik nurodoma užsienio kalba, kuria yra bendraujama, bet pats tekstas neverčiamas. Pavyzdžiui: (PRANCŪZIŠKAI), (VOKIŠKAI).
- *Kalbų vienodinimo strategija* (angl. *Linguistic homogenization*). Šiuo atveju nei originalios kalbos varianto, nei nuorodos, kad veikėjas (-ai) kalba užsienio kalba, filme nebelieka. Užrašomas tik vertimo variantas, kaip antai, „Laba diena“, „Gražu“.

Mokslininkų pastebėjimu, vertėjai turėtų atsižvelgti, kuriai žiūrovų grupei skiriami užsienio kalbų intarpai ir kokia galima tų kalbų funkcija konkrečiame AV turinyje. Tik tada, kūrybiškai taikant pristatytas strategijas ar jų kombinacijas, pavyktų perteikti daugiakalbystės aspektus ir tikslinei auditorijai.

Siekiant įvertinti, kaip daugiakalbystė perteikiama klausos sutrikimų turintiems Lietuvos žmonėms, atliktame tyrime pagrindinis dėmesys kreipiamas į šiuolaikinių Lietuvos kūrėjų filmuose pasitelktas daugiakalbystės perteikimo strategijas, o gautos išvalgos bei tyrimo rezultatai išsamiau pristatyti empirinėje straipsnio dalyje.

Subtitravimas kurtiesiems ir neprigirdintiesiems (SKN)

Lietuvoje – specialus daugiakalbystės perteikimo būdas

Kaip minėta, šiuolaikiniuose AV produktuose pastebima tendencija vis dažniau įtraukti daugiakalbius interpus ir taip atskleisti iškilusias globalines aktualijas, paryškinti skirtingoms kultūroms atstovaujančių žmonių susikalbėjimo / nesusikalbėjimo aspektus, pagyvinti siužetą ir pan. Užsienio mokslininkai pataria neignoruoti daugiakalbystės aspektų pritaikant filmus ir spektaklius kurtiesiems žiūrovams, o apžvelgtos specialaus kūrybiško subtitravimo strategijos, skirtos perteikti daugiakalbystę tikslinei auditorijai, drąsiai taikomos užsienio AV vertimo praktikoje. AV produktų prieinamumu minėtiems žiūrovams imta domėtis ir Lietuvoje. Nuo 2017 m. Lietuvos filmų kūrėjai nedrąsiai pradėjo rengti subtitrus kurtiesiems ir neprigirdintiesiems, o pirmieji tokie SKN bandymai atskleidė besiformuojančias daugiakalbystės tendencijas lietuviškuose AV produktuose.

Šiam tyrimui pasirinkti trys Lietuvos kūrėjų filmai, kuriuose pagrindinis dėmesys buvo kreipiamas į daugiakalbystės perteikimo principus, taikomus Lietuvos kurčiųjų auditorijai. Be to, siekdama įvertinti pasitelktų daugiakalbystės perteikimo strategijų tikslingumą, pagal 2021–2022 m. vykdomą LMT mokslinį projektą „KlaRega“ („Kultūrinė įtrauktis: audiovizualinių produktų pritaikomumo klausos ir regos neįgaliesiems tyrimas“) šio straipsnio autorė tyrė Lietuvos kurčių žiūrovų poreikius,

atskleidžiančius filmuose pasitelktų daugiakalbystės perteikimo priemonių tikslingumą, bei nagrinėjo kurtiesiems ir neprigirdintiesiems skirtų lietuviškų filmų subtitrų variantuose taikytų strategijų efektyvumą.

Daugiakalbystės perteikimo variantiškumas Lietuvos kurtiesiems žiūrovams

Daugiakalbystės aspektų perteikimo kurtiems žiūrovams analizei, kaip minėta, pasirinkti du ilgo metro lietuviški vaidybiniai filmai – „Stebuklas“ (2017, rež. Eglė Vertelytė), „Kai apkabinsiu tave“ (2010, rež. Kristijonas Vildžiūnas) – ir vienas dokumentinis lietuviškas filmas „Kaip mes žaidėme revoliuciją“ (2011, rež. Giedrė Žickytė). Tokį sprendimą lėmė kelios priežastys. Pirma, tai yra šiuolaikinių Lietuvos menininkų, susipažinusių su pasaulyje plačiai taikomais AV vertimo būdais, kūrinių variantai, tikslingai pritaikyti kurtiems žiūrovams². Antra, istoriniam turiniui iliustruoti pasitelktos kelios užsienio kalbos pagal kokybinius ir kiekybinius vartojimo aspektus leidžia šiuos kūrinius priskirti daugiakalbių filmų kategorijai.

Visuose analizuotose filmuose perteikti Lietuvos žmonių išgyventi istoriniai laikotarpiai išsiskiria savo specifiškumu. Filmas „Kai apkabinsiu tave“ pasakoja tikrais faktais paremtą dramatišką tėvo ir dukters istoriją Šaltojo karo laikotarpiu 1961 metais. Veiksmas vyksta į dvi geografines ir politines dalis padalytame Berlyne, kai tuoj po Antrojo pasaulinio karo į JAV emigravusi duktė šiame Vokietijos mieste bando susitikti su tėvu, atvykusiu iš Tarybų Lietuvos. Filme atskleidžiama dramatiška Rytų ir Vakarų pasaulio opozicija, sukuriamas tikroviškas istorinių aplinkybių kontekstas. Ir šiai politinei bei istorinei situacijai perteikti filme be lietuvių kalbos pasitelktos kelios tame kontekste dominavusios užsienio kalbos: rusų ir vokiečių. Panašiai yra filme „Kaip mes žaidėme revoliuciją“, kuriame vaizduojama maždaug 1985 m., prieš Sąjūdį, Lietuvoje vykusį drąsų muzikinę revoliuciją su Kauno jaunųjų architektų roko grupe „Antis“, juokais susikūrusia per naujametinį karnavalą. Be muzikinių intarpų iš Roko maršų, „Anties“ ir kitų

² Filmų „Stebuklas“ ir „Kaip mes žaidėme revoliuciją“ su specialiais subtitrais variantų peržiūra galima „Kino fondo“ platformoje. Šioje internetinėje svetainėje minėti filmai priskirti kurtiems žiūrovams pritaikytų filmų kategorijai.

muzikinių grupių koncertų fragmentų, filme panaudoti unikalūs istoriniai kadrai iš asmeninių archyvų, filmuotos kronikos. Be to, įtraukiami liudininkų iš Lietuvos regionų įvairiomis tarmėmis sakomi komentarai. Šiame filme *savo ir svetimo* priešpriešai atskleisti pasitelktos tarmės ir rusų kalba. 2017 m. sukurta lietuviška tragikomedija „Stebuklas“ taip pat atskleidžia ką tik Nepriklausomybę paskelbusios, bet ekonominį nepriteklių išgyvenančios besikuriančios Lietuvos kaimo kontekstą. Šiame filme vaizduojamos Biednių kaimo kolektyvinio ūkio vadovės gyvenimo peripetijos, kurias sudrumsčia iš Amerikos atvykęs ir tėvų palikimo beieškantis pseudoverslininkas Bernardas. Filmo siužetui pagyvinti pasitelkiami dialogai, nuspalvinti ryškiu amerikietišku akcentu, o darbiniams santykiams su Sovietų Sąjungos įmonėmis atskleisti – rusų kalba, įtraukti anglų bei lenkų kalbomis sakomi dialogų fragmentai.

Taigi visuose trijuose filmuose skamba ne tik lietuvių kalba, nemažai dialogų perteikiama arba kitomis kalbomis, arba ryškiomis tarmių ar dialektų variacijomis. Tokie kalbiniai elementai yra reikšmingi filmo turiniui suvokti ir, ignoruojant daugiakalbystės aspektus, žiūrovai prarastų galimybę visapusiškai suprasti AV kūrinį.

Kaip minėta teorinėje dalyje, kurtiesiems ir neprigirdintiesiems kuriami specialūs subtitrai, skirti ne tik atskleisti verbalinę ir neverbalinę garsinę informaciją, bet ir pridėti daugiakalbystės nuorodas. A. Szarkowska su bendraautorėmis (2013, p. 276–277) pagal įtrauktų užsienio kalbų vaidmenį bei jų svarbą filmo turiniui atskleisti skatina pasitelkti įvairias strategijas, kurios sėkmingai taikomos subtitruojant daugiakalbius filmus kurtiesiems ir neprigirdintiems lenkų žiūrovams. Mokslininkų siūloma *Originalios kalbos varianto perteikimo strategija*, kai transkribuojamas užsienio kalbos dialogo fragmentas, žodžių junginys ar pavieniai žodžiai, nebuvo pastebėta analizuotų filmų subtitruose. Galima daryti prielaidą, kad Lietuvos subtitrų kūrėjai nebuvo įsitikinę, ar tikslinės auditorijos žiūrovai turės pakankamai kalbinės kompetencijos, kad perskaitytų rusiškai ar vokiškai parašytą tekstą ir jį suprastų.

Vis dėlto, *Kalbų nuorodų strategija*, kai tik nurodoma užsienio kalba, nepateikiant lietuviško vertimo, buvo pastebėta filmuose „Kaip mes žaidėme revoliuciją“ (1 pav.) ir „Stebukle“ (2 pav., 3 pav.).

1 paveikslas

Fragmentas iš filmo „Kaip mes
žaidėme revoliuciją“

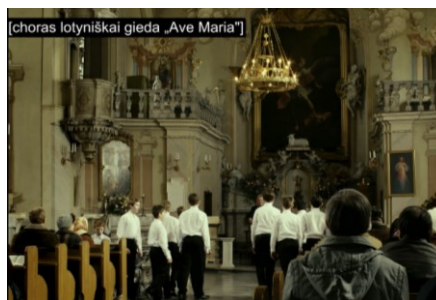
(2011, rež. G. Žickytė)

2 paveikslas

Fragmentas iš filmo „Stebuklas“

(2017, rež. E. Vertelytė)

Pastaba: Daugiakalbystės perteikimo strategija – *Kalbos nuoroda be vertimo*

3 paveikslas

Fragmentas iš filmo „Stebuklas“ (2017, rež. E. Vertelytė)

Pastaba: Daugiakalbystės perteikimo strategija – *Kalbos nuoroda be vertimo*

Kaip matyti iš pateiktų fragmentų, filme „Kaip mes žaidėme revoliuciją“ rusiškas tekstas nėra išverstas, subtitrai nesukurti net pirminei auditorijai, todėl galima daryti prielaidą, kad subtitruotojas, neturėdamas išankstinių subtitrų ir (ar) abejojantis dėl vertimui turimų pakankamų rusų kalbos žinių, įtraukė tik užsienio kalbos identifikavimo nuorodą. Ta pati *Kalbų nuorodų strategija* pastebėta ir „Stebukle“. Tik čia minėtoji strategija buvo susijusi su foninės muzikinės informacijos apie kitomis kalbomis skambančius muzikinius kūrinius nurodymu (2 pav., 3 pav.). Šiuo ir panašiais atvejais tokia

daugiakalbystės perteikimo strategija yra šviečiamojo ar informacinio pobūdžio, nes muzikinio kūrinio žodžiai ne visada svarbūs filmo turiniui, o bendras supratimas apie šio kūrinio atlikimo aplinkybes, kuriamą nuotaiką gali būti reikšmingas. Apskritai, kalbant apie dainas, kurioms filme priskiriamas muzikinio fono vaidmuo, pastebėta, kad minėtoji strategija, perteikianti apibendrinamąją deskriptyvinę informaciją, yra dažna lietuviškuose SKN.

Tyrimo rezultatai leido atkreipti dėmesį į tai, kad analizuotuose filmuose nebuvo taikyta *Kalbų žymėjimo skirtingomis spalvomis* strategija. Kaip pastebi lenkų mokslininkės (Szarkowska ir kt., 2013, 2014), spalvų įtraukimas į subtitrus dažnai taikomas tada, kai įvairiomis užsienio kalbomis sakomi dialogai yra dažni ir laiko atžvilgiu greitai besikeičiantys. Tuomet vietoj kalbos identifikavimo nuorodos kiekviename subtitre patogesnė yra spalvų žymėjimo strategija. Tyrimui atrinktuose filmuose spalvomis buvo pasirinkta identifikuoti veikėjus, o ne įtrauktas kalbas ar tarmes.

Dažniausiai taikyta daugiakalbystės perteikimo strategija filmuose „Stebuklas“ ir „Kaip mes žaidėme revoliuciją“ buvo *Vertimo kalbos kartu su originalios kalbos nuoroda* (4 pav., 5 pav.).

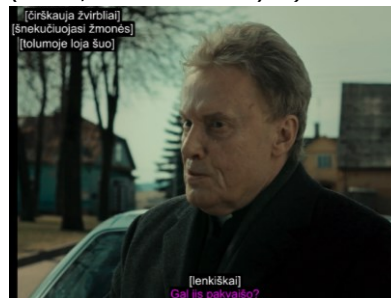
4 paveikslas

Fragmentas iš filmo „Stebuklas“ (2017, rež. E. Vertelytė)

5 paveikslas

Fragmentas iš filmo „Stebuklas“ (2017, rež. E. Vertelytė)

Pastaba: Daugiakalbystės perteikimo strategija – *Vertimo kalbos kartu su originalios kalbos nuoroda*

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad viršutinėje subtitro eilutėje įprastos baltos spalvos tekstu pažymimos užsienio kalbos nuorodos, o žemesnėje to paties subtitro eilutėje pateikiamas į lietuvių kalbą išverstas tekstas. Spalvomis čia

skiriamas identifikuotų veikėjų tekstas. Panašiai ši strategija taikoma atskleidžiant dialekto variantus (6 pav.) ar perteikiant muzikinio kūrinio tekstą (7 pav.).

6 paveikslas

Fragmentas iš filmo „Stebuklas“ (2017, rež. E. Vertelytė)

7 paveikslas

Fragmentas iš filmo „Stebuklas“ (2017, rež. E. Vertelytė)

Pastaba: Daugiakalbystės perteikimo strategija – *Vertimo kalbos kartu su originalios kalbos nuoroda*

Subtitruotojas galimai siekė žiūrovui ne tik perteikti informaciją apie įtrauktas kalbas ar kalbos variantus, bet ir išversti tai, kas ir kaip sakoma (6 pav.), apie ką dainuojama (7 pav.). Akivaizdu, kad pasitelkus tokią strategiją kurtiesiems ir neprigirdintiesiems suteikiama galimybė suprasti užsienio kalba sakomą ar dainuojamą tekstą, suvokti veikėjų kalbinį identitetą ar įsigilinti į perteikiamą filmo situaciją. Kita vertus, informuotas apie tai, kad tekstas yra sakomas kita kalba, kurčiasis psichologiškai jaučiasi lygiavertis girdinčiajam, nes iš įtrauktų nuorodų pats gali suprasti sakomo ar dainuojamo teksto įvairovę daugiakalbiškumo atžvilgiu.

Filme „Kai apkabinsiu tave“, kaip ir daugumoje Lietuvoje rodomų filmų, daugiakalbystės aspektams taikoma šiuo požiūriu neinformatyvi strategija – *Kalbų vienodinimas*; tai yra, kai subtitruose užrašomas iš užsienio kalbos išverstas tekstas be jokių papildomų kalbos nuorodų (8 pav., 9 pav., 10 pav.).

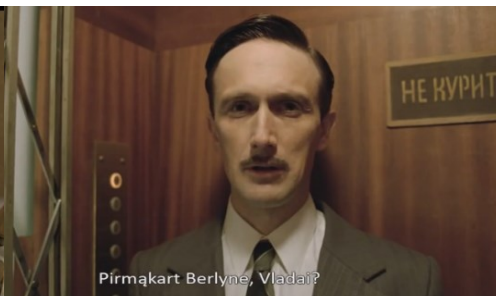
8 paveikslas

Fragmentas iš filmo „Kai apkabinsiu tave“ (2010, rež. K. Vildžiūnas)

9 paveikslas

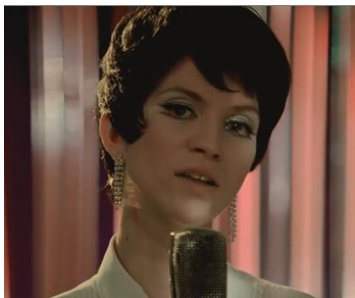
Fragmentas iš filmo „Kai apkabinsiu tave“ (2010, rež. K. Vildžiūnas)

Pastaba: Daugiakalbystės perteikimo strategija – *Kalbų vienodinimas*

10 paveikslas

Fragmentas iš filmo „Kai apkabinsiu tave“ (2010, rež. K. Vildžiūnas)

Pastaba: Daugiakalbystės perteikimo strategija – *Kalbų vienodinimas*

Tokia strategija, kaip minėta, yra paranki girdintiems žiūrovams, kurie pagal garsinę kalbos formą gali atpažinti užsienio kalbą, o subtitruose išverstas tekstas leidžia suprasti perteikiamą mintį. Kiek kitaip tą gali suvokti klausos negalią turinti auditorija, nes be garsinės formos neįmanoma susieti, kad apskritai bendraujama užsienio kalbomis. Klausos sutrikimų turintiems žiūrovams toks daugiakalbiškumo variantas apskritai nesuteikia galimybės pažinti filme perteikiamos kultūrinės įvairovės, įsijausti į filmo kontekstą. Taigi iš tikslinės auditorijos tartum atimama galimybė „girdėti daugiakalbį filmą“. Tad ankščiau pateiktų fragmentų subtitruose galima perskaityti tik išverstą tekstą nenutuokiant, jog filme buvo kalbama vokiškai (8 pav.) ar rusiškai (9 pav.),

dainuojama angliškai (10 pav.). Tokie standartiniai subtitrai nėra patogūs kurtiems žiūrovams. Vis dėlto, Lietuvoje vadovaujantis iškreipta sovietų valdžios režimo suformuota socialine nuomone, kad kurtiesiems nėra aktualu AV kūriniai, tokie subtitrai vis dar laikomi standartu visiems žiūrovams, ignoruojant galimą fizinį auditorijos specifiškumą. Šio straipsnio autorė siūlytų, pasitelkus užsienio mokslininkų įžvalgas bei taikomą praktiką, redaguoti tokius subtitrus (11 pav., 12 pav.) ir taip pagelbėti kurtiesiems suprasti garsinę informaciją: ne tik dialogų tekstą, bet ir filmo daugiakalbiškumą. Būtent tokie subtitrai kaip specifinės nuorodos padėtų perteikti kultūrinį, ideologinį ar istorinį daugiakalbio filmo turinį.

11 paveikslas

Fragmentas iš filmo „Kai apkabinsiu tave“ (2010, rež. K. Vildžiūnas)

12 paveikslas

Fragmentas iš filmo „Kai apkabinsiu tave“ (2010, rež. K. Vildžiūnas)

Pastaba: Daugiakalbystės perteikimo strategija – *Vertimo kalbos kartu su originalios kalbos nuoroda*

Apžvelgus minėtuose lietuviškų filmų subtitruose taikytas daugiakalbystės perteikimo strategijas, galima teigti, kad Lietuvos subtitrų kūrėjai dažniausiai linkę naudoti *Vertimo kalbos su originalios kalbos nuoroda* ir *Kalbų suvienodinimo* strategijas, o pastaroji, atitikdama standartinių subtitrų formatą, kurtiesiems žiūrovams nesuteikia išsamesnių nuorodų apie filmo daugiakalbiškumą. Taip pat pastebėta, kad taikoma ir *Kalbos nuorodos be vertimo* strategija, kuri ypač dažna įterpiant identifikavimo ir deskriptyvinę informaciją apie kitomis kalbomis atliekamas dainas ar muzikinius kūrinius bei apibūdinant kuriamą siužeto nuotaiką.

Lietuvos kurčiųjų žiūrovų požiūris į daugiakalbiškumo perteikimo strategijas filmuose

Išanalizavus lietuviškuose filmuose, skirtuose kurčiųjų auditorijai, pastebėtas daugiakalbių elementų perteikimo strategijas, prasminga įvertinti tiek pačios tikslinės auditorijos daugiakalbystės aspektų suvokimą, tiek strategijų, atitinkančių jų poreikius, parinkimo prioritetus. 2021–2022 m. vykdyto LMT mokslinio projekto „KlaRega“ metu buvo atlikta apžvalginė apklausa – išsami „Google“ internetinė anketa – apie Lietuvos kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų poreikius bei turimą patirtį, susijusią su AV produkcijos prieinamumu. Anketą sudarė 55 klausimai tam tikromis teminėmis grupėmis, skirtomis įvertinti atskirus tikslinės auditorijos interesų ir poreikių aspektus. Anketoje teirautasi apie respondentų amžių, lytį, gyvenamąją vietą, išsilavinimą bei negalios lygį. Įtraukti klausimai taip pat buvo skirti įvertinti Lietuvos kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų pomėgius bei įpročius, susijusius su teatrų lankymu, filmų ir spektaklių žiūrėjimu. Anketoje buvo paliktos ir atviros pozicijos respondentams nevaržomai pasidalyti savo įžvalgomis, pasiūlymais, kritinėmis pastabomis bei vertinimais apie matytus AV produktus ir galimas jų modifikacijas, pagerinančias tikslinės grupės žiūrovams prieinamumą prie AV turinio. Be to, vienoje anketos dalyje buvo pateikti trumpi (iki 1 min. trukmės) AV produktų fragmentai (pavyzdžiai), pritaikyti pagal tikslinėms auditorijoms rekomenduojamą metodiką. Kadangi anketos buvo prieinamos internetu, jų nuorodomis pasidalyta su Lietuvos kurčiųjų draugija ir Lietuvos kurčiųjų reabilitacijos centrais. Dėl pandeminės situacijos ir nepakankamo technologinio išprusimo į anketavimo procesą kurtieji įsitraukė vangokai, tačiau aktyviai dalyvavę 58 respondentai iš įvairių Lietuvos regionų pasidalijo vertingomis įžvalgomis ir rekomendacijomis³.

Anketavimo rezultatai atskleidė, kad Lietuvos kurtieji ir neprigirdintieji mėgsta žiūrėti filmus, lankytis teatruose. Kalbėdami apie AV kūrinius, jie pripažino, kad dažniausiai tenka žiūrėti filmus su standartiniais subtitrais per Lietuvos televizijos kanalus arba prenumeruoti iš Lietuvos ir užsienio kino platformų. Kadangi šios tikslinės grupės žiūrovams ne svetimos internetinės

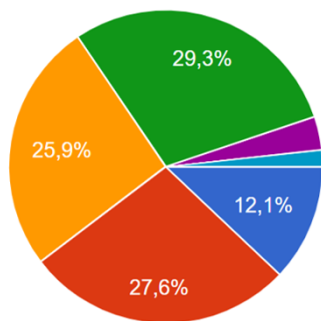
³ Plačiau apie patį tyrimą ir gautus rezultatus žr. Kerevičienė & Niedzviegienė, 2022.

svetainės ir užsienietišku filmų prenumeratos, didelė apklaustųjų dalis (daugiau nei 60 proc.) žino, kad AV medžiaga gali būti parengta su specialiais redaguotais subtitrais – SKN. Todėl, kaip parodė anketavimo rezultatai, Lietuvos kurtieji yra linkę ieškoti taip subtitruotų filmų ir stengiasi pažiūrėti bent kartą per savaitę. Jų teigimu, tokie filmai dažniausiai būna su anglių kalbos subtitrais, todėl panašios praktikos tikisi ir iš Lietuvos filmų kūrėjų ar subtitrų rengėjų.

Diskusijoje apie daugiakalbystės aspektus anketavimo rezultatai atskleidė šiuos Lietuvos kurčiųjų siūlomus daugiakalbystės perteikimo filmuose būdus:

13 paveikslas

Lietuvos kurčiųjų siūlomi daugiakalbystės perteikimo variantai

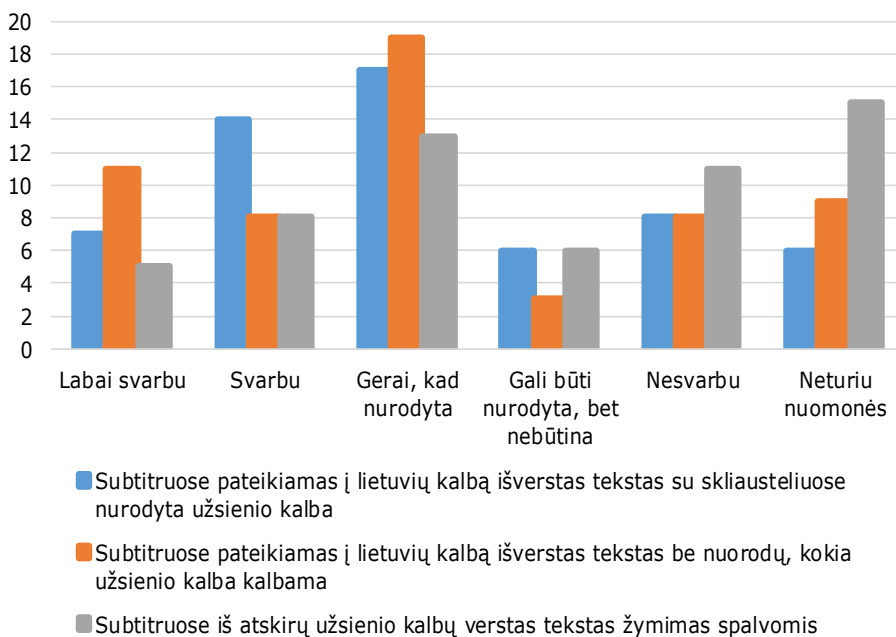
- Man patinka, kai kalba nėra verčiama ir subtitruose tekstas užrašomas ta kalba, kuria kalbama
- Manau, reiktų tik išversti tekstą, kad būtų galima suprasti, apie ką veikėjai kalba ir nieko papildomai nerašyti
- Galima išversti tekstą ir skirtingomis spalvomis pažymėti atskirų kalbų tekstus
- Manau, būtų gerai užrašyti išverstą tekstą ir skliausteliuose parašyti kalbas, iš kurių buvo versti dialogai
- Manau, galima tiesiog užrašyti, kad veikejas kalba kokia nors kita kalba
- Subtitrai tik lietuvių kalba

Iš pateiktos diagramos akivaizdu, kad Lietuvos kurčiųjų auditorija rekomenduoja pasitelkti tris pagrindines daugiakalbystės perteikimo strategijas: subtitruose užrašyti į lietuvių kalbą išverstą tekstą su skliausteliuose įdėta nuoroda apie tą užsienio kalbą, kuria sakomas tekstas; kai kuriais atvejais dėl didelio ženklų skaičiaus subtitro eilutėje ar dėl AV

turiniui nereikšmingos informacijos apie įtrauktą užsienio kalbą iš viso atsisakyti šios kalbos identifikavimo nuorodos, tik pateikti išverstą lietuvišką tekstą. Ir trečioji strategija, kurią rinkęsi minėtos tikslinės grupės žiūrovai, yra spalvinis įtrauktų užsienio kalbų žymėjimas. Išsamesni anketos rezultatai pateikti 14 paveiksle:

14 paveikslas

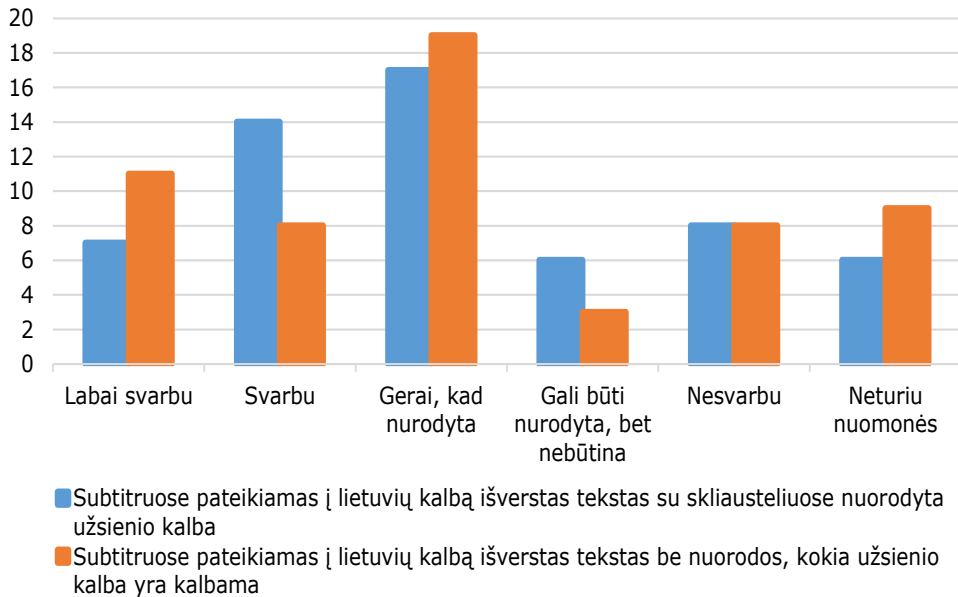
Lietuvos kurčiųjų nuomonė apie filmuose taikytinas daugiakalbystės atskleidimo strategijas

Vis dėlto, detalesni duomenys (15 pav.) leidžia pastebėti, kad tarp respondentų pasirinkimų dominuoja girdintiems žiūrovams taikoma lietuviška standartinio subtitravimo praktika, prie kurios Lietuvos kurtieji galimai yra įpratę. Kita vertus, susipažinę su užsienio pavyzdžiais, tyrimo dalyviai pažymėjo ir kitą pasirinkimą, kai kartu su verstiniu tekstu įtraukiamos svarbios užsienio kalbų nuorodos, padedančios suprasti kultūrinius bendravimo ypatumus.

15 paveikslas

Respondentų nuomonė apie tinkamiausių daugiakalbystės atskleidimo būdų reikšmingumą

Galima daryti išvadą, kad Lietuvos kurtiesiems svarbu ne tik suprasti sakomą tekstą, bet ir sužinoti, iš kokios kalbos jis buvo išverstas. Į tai atsižvelgę, Lietuvos AV specialistai turėtų labiau įsiklausyti į išsakytus kurčiųjų poreikius ir subtitrams taikyti užsienio praktikų siūlomas strategijas, padedančias tikslinei auditorijai perteikti daugiakalbystės aspektus.

Išvados

Subtitravimas yra vienas iš audiovizualinio vertimo būdų, padedantis atskleisti daugiakalbystės aspektus filmuose. Kadangi šiuo būdu AV kūrinio turinys perteikiamas pasitelkus vienodai svarbius ir vienas kitą papildančius verbalinius, neverbalinius, garso ir vaizdo elementus bei jų kombinacijas, tiek vienakalbiai, tiek daugiakalbiai subtitrai kartu su kitais turinio perteikimo komponentais pagelbėja girdinčiam ir matančiam žiūrovui identifikuoti kalbas, pažinti realistišką daugiakalbį siužetą ir suprasti perteikiamas mintis. Kurtiems žiūrovams subtitravimas taip pat yra veiksmingas AV vertimo

būdas, padedantis atskleisti filmo turinį, suvokti pasakojamą AV istoriją. Vis dėlto, daugiakalbiuose filmuose parengti standartiniai subtitrai, tinkantys įprastai auditorijai, riboja daugiakalbystės suvokimą klausos sutrikimų turintiems žiūrovams be fizinių galimybių girdėti originalų garso takelį. Kitaip tariant, girdimoji informacija jiems nėra prieinama, o subtitruose rodomas iš įvairių kalbų išverstas tekstas be kalbų nuorodų nėra informatyvus daugiakalbystės atžvilgiu. Todėl užsienio mokslininkai šiai tikslinei auditorijai siūlo taikyti kūrybinius metodus, susijusius su įvairiomis kalbų žymėjimo subtitruose strategijomis.

Lietuvos šiuolaikinių filmų kūrėjai yra susipažinę su užsienio šalyse taikoma AV informacijos perteikimo praktika įvairių fizinių galimybių tikslinėms auditorijoms. Filmų pritaikymas klausos sutrikimų turintiems žiūrovams nėra naujas dalykas, nes Lietuvos kino platformose galima rasti sukurtų filmų variantų, skirtų šiai tikslinei grupei. Kadangi užsienio šalyse taikoma įvairi praktika, buvo atliktas tyrimas, skirtas įvertinti, kokias strategijas taiko Lietuvos kino kūrėjai ir subtitruotojai, perteikiantys daugiakalbystę Lietuvos kurčiųjų auditorijai. Analizei pasirinkti trys lietuviški filmai – „Kai apkabinsiu tave“ (2010, rež. K. Vildžiūnas), „Kaip mes žaidėme revoliuciją“ (2011, rež. G. Žickytė) ir „Stebuklas“ (2017, rež. E. Vertelytė) – su specialiai kurtiesiems pritaikytais subtitrais. Atlikto tyrimo rezultatai atskleidė, kad filmuose „Kaip mes žaidėme revoliuciją“ ir „Stebuklas“ daugiakalbystei perteikti kurtiesiems žiūrovams lietuvių kūrėjų filmuose dažniausiai taikyta *Vertimo kalbos kartu su originalios kalbos nuoroda* strategija, kai viršutinėje subtitro eilutėje nespalvotu tekstu pateikiama užsienio kalbos nuorodos, o žemesnėje eilutėje – kitos užsienio kalbos teksto, dialekto varianto ar dainos teksto vertimas į lietuvių kalbą. Be to, šiuose filmuose taikyta ir *Kalbų nuorodų strategija*, kai be vertimo tik identifikuojama sakomo teksto kalba. Ši strategija ypač dažnai taikyta informacijai apie girdimus muzikinius kūrinius ir atliekamas dainas perteikti. Filmo „Kai apkabinsiu tave“ subtitrai neišsiskyrė daugiakalbės informacijos perteikimo variantais. Čia, kaip ir daugumai Lietuvoje rodomų filmų, taikoma daugiakalbystės perteikimo strategija *Kalbų vienodinimas*, kai subtitruose užrašomas į lietuvių kalbą išverstas tekstas be nuorodos apie tai, kokia kalba ar kalbomis buvo bendraujama. Pastebėta, kad toks į standartinius subtitrus

panašus daugiakalbio filmo vertimo būdas yra dominuojantis lietuviškose filmuose. Tačiau jis parankus girdintiesiems, kurie gali identifikuoti kalbas pasitelkę garsinę informaciją, bet visai neinformatyvus kurtiems žiūrovams.

Įvertinus Lietuvos kurčiųjų poreikius bei išsakytus pasiūlymus dėl tinkamiausių daugiakalbių filmų subtitravimo variantų, išryškėjo trys tendencijos: 1) subtitruose užrašyti į lietuvių kalbą išverstą tekstą su skliausteliuose įdėta nuoroda apie užsienio kalbą, kuria buvo sakomas tekstas; 2) siekiant subtitruoto teksto glaudinimo arba įvertinus, kad informacija apie užsienio kalbą AV kūrinio turiniui neturi svarios reikšmės, užsienio kalbos nuorodos iš viso siūloma atsisakyti ir pateikti tik į lietuvių kalbą išverstą tekstą (standartinių subtitrų formatas); 3) skirtingų užsienio kalbų vertimus subtitruose žymėti skirtingomis spalvomis (tai nebuvo pastebėta analizuotuose filmuose ir tai, anot respondentų, nepridėtų jokios vertės daugiakalbiškumo supratimui, o priešingai – sukurtų papildomą ir nereikalingą vizualinį triukšmą). Vadinas, Lietuvos kurtieji nori ne tik suprasti sakomą tekstą, jiems taip pat aktuali informacija, susijusi su kalbų identifikavimu.

Atsižvelgus į išsakytus pasiūlymus ir rekomendacijas bei išanalizavus lietuviškuose filmuose pasitelktas daugiakalbystės perteikimo strategijas, galima teigti, kad šiame tyrime daugiakalbystės aspektų perteikimas lietuvių menininkų filmuose atitinka minėtos tikslinės auditorijos lūkesčius, nors ir pasižymi įvairove. Tačiau apskritai verčiant AV kūrinius pastebėta vyraujanti tendencija: nepaisant užsienio praktikoje taikomos strategijų įvairovės, Lietuvoje daugiakalbių filmų (kaip ir daugumai kitų) vertimui pasitelkiami standartiniai subtitrai net ir kurčiųjų auditorijai. Tam galimai turėjo įtakos nuo sovietinių laikų ilgai vyravęs abejingas požiūris ir į tokios auditorijos egzistavimą, ir į jos reikmes bei galimybes. Taip pat ir kurčiųjų bendruomenėje nuo to laikmečio formavosi menkos savivertės nuomonė apie kuklius savo poreikius bei riboto visapusiško prieinamumo prie AV kūrinių galimybes. Kita vertus, respondentų pastebėjimu, ir patys Lietuvos kurtieji ilgainiui prisitaikė prie jiems nepalankios situacijos bei priprato žiūrėti filmus su standartiniais subtitrais, savarankiškai analizuoti filmo siužetą, interpretuoti perteikiamą AV kūrinio nuotaiką.

Tikėtina, kad su į Lietuvą aktyviai ateinančiomis šiuolaikinėmis

pasaulyje taikomomis AV vertimo tendencijomis bei technologijomis ims keistis ir kuriamos bei pritaikomos AV medžiagos, atitinkančios tikslinės grupės žiūrovų gebėjimus, kūrimo bei pritaikymo metodai, užtikrinantys vispusišką prieinamumą visų fizinių galimybių žiūrovams prie AV kūrinių. Tai iliustravo ir keli analizuoti Lietuvių kūrėjų darbai. Kita vertus, moksliniai tyrimai ir praktinės išvalgos leidžia teigti, kad filmuose daugiakalbystės perteikimas kurčiųjų auditorijai nėra lengva užduotis, greičiau tai – kūrybiškumo reikalaujantis procesas.

Literatūra

- Alosevičienė, E. (2020). Daugiakalbių filmų ypatumai audiovizualinio vertimo kontekste. *Respectus Philologicus*, 37(42), 147–159. <https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2020.37.42.46>
- Baldo M. (2009). Subtitling multilingual films: The case of *Lives of the saints*: An Italian-Canadian TV screenplay. In F. M. Federici (Ed.) *Translating regionalised voices in audiovisuals* (pp. 117–135). Aracne.
- Bleichenbacher, L. (2008). *Multilingualism in the Movies. Hollywood Characters and Their Language Choices*. Francke. <https://doi.org/10.1558/sols.v4i3.681>
- Chiaro, D. (2013). Audiovisual Translation. In C. A. Chapelle (Ed.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 1–5. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0061>
- De Bonis, G. D. (2015). Translating multilingualism in film: A case study on *Le concert*. *New Voices in Translation Studies*, 12, 50–71. https://www.academia.edu/13837637/Translating_multilingualism_in_film_A_case_study_on_Le_concert
- De Higes-Andino, I., Prats-Rodríguez A. M., Martínez-Sierra, J. J., & Chaume, F. (2013). Subtitling language diversity in Spanish immigration films. *Meta*, 58(1), 134–145. <https://doi.org/10.7202/1023813ar>
- De Higes-Andino, I. (2014). The Translation of Multilingual Films: Modes, Strategies, Constraints and Manipulation in the Spanish Translations of „It’s a Free World...“. *Linguistica Antverpiensia, New Series. Themes in Translation Studies*, 13, 211–231.
-

- <https://lanstts.uantwerpen.be/index.php/LANS-TTS/article/view/47>
- Delabastita, D., & Grutman, R. (2005). Introduction: Fictional Representations of Multilingualism and Translation. *Linguistica Antverpiensia NS*, 4, 11–34. <http://www.lans-tts.be/docs/lans4-2005-intro.pdf>
- Díaz Cintas, J. D. (2011). Dealing with Multilingual Films in Audiovisual Translation. In W. Pöckl, I. Ohnheiser & P. Sandrini (Eds.), *Translation – Sprachvariation – Mehrsprachigkeit. Festschrift für Lew Zybatow zum 60. Geburtstag* (pp. 215–233). Peter Lang.
- Díaz Cintas, J., & Remael, A. (2007). *Audiovisual Translation: Subtitling*. St Jerome.
- Díaz Cintas, J., & Remael, A. (2021). *Subtitling: Concepts and Practices*. London, New York:Routledge. doi: 10.4324/9781315674278
- Dwyer, T. (2005). Universally speaking: Lost in Translation and polyglot cinema. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies*, 4, 295–310. <https://lanstts.uantwerpen.be/index.php/LANS-TTS/article/view/143/85>
- Egoyan, A., & Balfour, I. (2004). *Subtitles: On the foreignness of film*. The MIT Press.
- Gambier, Y. (2004). Audiovisual translation: An evolving genre. *Meta* 49(1), 1–11. <https://doi.org/10.7202/009015ar>
- Heiss, C. (2004). Dubbing multilingual films: A new challenge? *Meta*, 49(1), 208–220. <https://doi.org/10.7202/009035ar>
- Kerevičienė, J., & Astrauskienė, J. (2021). Audiovizualinio vertimo terminų vartosenos variantiškumas. *Respectus Philologicus*, 39(44), 148–160. <https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2020.39.44.84>
- Kerevičienė, J., & Urbonienė, M. (2017). Multilingualism in audiovisual texts for the deaf and hard of hearing audience. *Darnioji daugiakalbystė*, 11, 132–154. <https://doi.org/10.1515/sm-2017-0016>
- Kerevičienė, J., & Niedzviegienė, L. (2022). *Kinas ir teatras visiems: audiovizualinių produktų pritaikymo neregiamas ir silpnaregiams bei kurtiems ir neprigirdintiems žiūrovams gairės*. Vilniaus universiteto leidykla. <https://www.knygynas.vu.lt/kinas-ir-teatras-visiems-audiovizualiniu-produktu-pritaikymo-neregiamas-ir-silpnaregiams-bei->
-

kurtiems-ir-nepriгідintiems-ziurovams-gaires

- Kerevičienė J., & Niedzviegienė L. (2022). *Medijų prieinamumas Lietuvoje: audiovizualinis turinys įvairių klausos bei regos galimybių žiūrovams*. Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 978-609-07-0839-2
- Krämer, M., & Duran Eppler, E. (2018). The deliberate non-subtitling of L3s in Breaking Bad: A reception study. *Meta*, 63(2), 365–391. <https://doi.org/10.7202/1055144ar>
- O’Sullivan, C. (2011). *Translating popular film*. Palgrave Macmillan.
- Sanz Ortega, E. (2011). Subtitling and the relevance of non-verbal information in polyglot films. *New Voices in Translation Studies*, 7, 19–34. <https://dcmp.org/learn/315-subtitling-and-the-relevance-of-non-verbal-information-in-polyglot-films>
- Satkauskaitė, D., & Kuzmickienė, A. (2020). Prancūziškumo perteikimas dubliuojant animacinį filmą „La troškinys“, *Darnioji daugiakalbystė*, 16, 205–226. <https://doi.org/10.2478/sm-2020-0010>
- Satkauskaitė, D., & Kuzmickienė, A. (2016). Istorinių personažų perteikimas semiotinėmis raiškos priemonėmis animaciniame filme „Ponas Žirnis ir Šermanas“ (anglų, lietuvių, rusų ir prancūzų dubliažų palyginimas). *Kalba ir kontekstai*, 7, 291–300.
- Szarkowska, A., Żbikowska, J., & Krejtz, I. (2013). Subtitling for the deaf and hard of hearing in multilingual films. *International Journal of Multilingualism*, 10(3), 292–312. <https://doi.org/10.1080/14790718.2013.766195>
- Szarkowska, A., Żbikowska, J., & Krejtz, I. (2014). Strategies for rendering multilingualism in subtitling for the deaf and hard of hearing. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies, Multilingualism at the cinema and on stage: A translation perspectives*, 13, 273–291. <https://doi.org/10.52034/lanstts.v13i.70>
- UNESCO Institute for Statistics. 2012. Information Bulletin 8. Montreal. <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/fs17-linguistic-diversity-of-feature-films-2012-en.pdf>
- Wahl, Ch. (2005). Discovering a Genre: The Polyglot Film. *Cinemascope 1*. www.madadayo.it/Cinemascope_archive/cinemascope.net/articolo07_n1.html
-

- Wei, L. (2013). Conceptual and Methodological Issues in Bilingualism and Multilingualism. In T. K. Bhatia, & W. C. Ritchie (Eds.), *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism Research* (pp. 26–51). Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9781118332382.ch2>
- Zabalbeascoa, P. (2008). The nature of the audiovisual text and its parameters. In J. Díaz Cintas (Ed.), *The Didactics of Audiovisual Translation*, (pp. 21–37). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.77.05zab>

Filmai

- „Stebuklas“ (angl. „Miracle“) (2017). Režisierė Eglė Vertelytė.
- „Kaip mes žaidėme revoliuciją“ (angl. „How We Played the Revolution“) (2011). Režisierė Giedrė Žickýtė.
- „Kai apkabinsiu tave“ (angl. „Back to Your Arms“) (2010). Režisierius Kristijonas Vildžiūnas.

Jurgita Kerevičienė

Vilnius University, Lithuania
jurgita.kereviciene@knf.vu.lt

MULTILINGUAL FILMS: RENDERING MULTILINGUAL NARRATIVE FOR DEAF VIEWERS IN LITHUANIA

Summary. The issue of multilingualism often arises in the context of audiovisual translation, when dubbing, subtitling or voice-over is under discussion. This aspect also does not lose its significance in subtitling multilingual films for the deaf and hard of hearing. By applying this mode, the content of audiovisual product is conveyed to the deaf by employing a special instrument of audiovisual translation, namely, specialized subtitles (SDH). In this case, subtitles must include not only a translated dialogue text; the additional information that helps the deaf perceive the off screen non-verbal and verbal cues, understand the narrative and mood of the film and estimate roles of foreign languages must be added as well. The paper aims at exploring strategies for conveying multilingualism to the deaf in the films created by Lithuanian filmmakers. Three Lithuanian multilingual films "Back to Your Arms" (2010, directed by K. Vildžiūnas), „How We Played the Revolution" (2011, directed by G. Žickytė) and „Miracle" (2017, directed by E. Vertelytė) as the research material were selected for the analysis. In the theoretical part, strategies of application of multilingual films suggested by foreign scholars (De Higes-Andino et al., 2013, 2014, Szarkowska & Żbikowska & Krejtz, 2013, 2014) are outlined; insights into multilingualism presented by Lithuanian researchers are reviewed and practical principles that help reveal multilingualism for the deaf audience in Lithuanian films are examined. A descriptive-analytical approach is employed to analyze the rendition of multilingualism to the target audience; whereas, to reveal needs of the Lithuanian deaf the analysis of achieved quantitative data is made. The study has revealed that the process of conveying multilingualism to the deaf viewers in Lithuanian films is a process that requires creativity. Moreover, the results of the analysis suggested that in the analyzed Lithuanian films a multilingual source text was only translated and subtitled by applying a standard subtitling format. With regard to the multilingualism rendering for the deaf, it can be noted that standard subtitles only partially revealed the content of the film; though, the information and aspects about multilingualism as such still remained inaccessible. For this reason, special subtitles (SDH) for the hearing impaired viewers should be prepared; however, this type of subtitles has stayed uncommon for the Lithuanian filmmakers.

Keywords: audiovisual translation; multilingualism; subtitling; subtitling for the deaf and hard of hearing (SDH).